

۱۳۷۶۰۱۳
۹۴, ۱۲, ۹

اصول مقدماتی طب سنتی

ویژه دوره به کارگویی اصول مقدماتی طب سنتی
رشته فناوری سلامت، طب ایرانی و گیاهان دارویی

www.ketab.ir

محمد عبادیانی
اصول مقدماتی طب سنتی
ویژه دوره به کارگیری اصول مقدماتی طب سنتی
رشته فناوری سلامت، طب ایرانی و گیاهان دارویی
انتشارات نیاکان
به سفارش آموزشگاه فنی و حرفه‌ای درمانگر
دارای مجوز از سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور
مدیر هنری: سعیده محمودزاده
صفحه‌آرایی: آمنه فرخی
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مجتمع چاپ سبزآرنگ
کلیه حقوق محفوظ و مخصوص انتشارات نیاکان است.
نوبت چاپ: اول ۱۳۹۴
شمارگان: ۱۰۰۰
سایت اینترنتی: niyakan.com
پست الکترونیک: info@niyakan.com
خوبه اینترنتی: darmangarshop.com
پخش: ققنوس
قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

آدرس انتشارات: مفتاح جنوبی، روی پل دانشگاه تربیت معلم، پلاک ۸۸، طبقه اول تلفن: ۸۸۹۳۵۹۸۸
آدرس آموزشگاه: خیابان انقلاب، خیابان شهر موسوی، پلاک ۴۴، زنگ اول تلفن: ۸۶۰۷۱۳۸۰

سرشناسه: عبادیانی، محمد - ۱۳۹۴ -
عنوان و نام پدیدآور: اصول مقدماتی طب سنتی: دوره به کارگیری اصول
مقدماتی ... / محمد عبادیانی، به سفارش آموزشگاه فنی و حرفه‌ای درمانگر.
مشخصات نشر: تهران: نیاکان، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۱۱۱ ص: جدول.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۸۴۹-۱-۴
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: واژه‌نامه
یادداشت: کتاب‌نامه
یادداشت: نمایه
موضوع: پزشکی سنتی - ایران
شناسه افزوده: آموزشگاه فنی و حرفه‌ای درمانگر
رده‌بندی کنگره: ۶۱۳۹۴ الف ۲ ع / R ۱۳۷/ ۸
رده‌بندی دیویی: ۶۱۰/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۷۰۱۴۷

فهرست مطالب

گزارش نخست

۲

اسرار

۱۳

مقدمه

۱۵

امور طبیعی

۲۱

احوال بدن انسان

۴۷

اسباب و علل صحت و بیماری

۵۹

دلایل و علایم صحت و بیماری

۷۱

واژه‌نامه

۱۰۱

نمایه

۱۰۷

ترازو گر نداری پس تو را زو ره زند هر کس
یکسی قلبی بیاراید تو پنداری که زر دارد
دیوان شمس

گفتار نخست

ایران امروز ما، بخشی از سرزمین کهن ایران تاریخی* با قدمتی چند هزار ساله است. قطعاً کشوری با پیشینه چند هزار ساله بی بهره از نظام بهداشتی، پزشکی نبوده و نیست. رد و نشان درمانگری و پزشکی در ایران زمین، قرن‌ها پیش در کنار کهن ایران باستان از جمله اوستا آورده شده است. بر اساس دانشنامه مزدیسنا دو نسخه از اوستا در عهد مخامنشیان در ایران بوده است که یکی را اسکندر در آتش سوزی استخر سوزانده و نسخه دیگر را با خود برده و آنچه راجع به طب و نجوم و فلسفه و جغرافیا و جز آن بوده به یونانی ترجمه شده و بخش‌های دیگر از میان رفته است.

نیاکان باستانی ما با فنون پزشکی آشنایی داشتند و حفظ پاکی چهارعنصر موجود در طبیعت یعنی آب، باد، خاک و آتش از جمله وظایف عمومی ایرانیان باستان بوده است. مقالات متعددی در موضوع «پزشکی در ایران باستان» به شقوق مختلف پزشکی یعنی گیاه پزشکی، کارد پزشکی، داد پزشکی و ...، در متون کهن اشاره کرده‌اند و ایرانیان باستان را واجد پزشکی دانسته‌اند، اما کمتر پژوهشی بر محور و موضوع عناصر اربعه و جایگاه و اهمیت آن نزد ایرانیان باستان و اهتمام آنان به پاکیزه نگاه داشتن این عناصر اشاره کرده است.

نظریه اخلاطی که اساس و بنیان طب بقراط را تشکیل داده، برگرفته از جهان‌بینی ایران و اعتقاد به مه جهان (جهان اکبر) و که جهان (جهان اصغر) است. بر اساس این نظریه همان‌گونه که چهار عنصر آب، خاک، هوا و آتش، عناصر اصلی طبیعت‌اند و تمامی اشیا از آنها پدید می‌آیند، به همان ترتیب، بدن آدمی (جهان اصغر) نیز که آینه‌ای از جهان اکبر (طبیعت) است از همین چهار عنصر تشکیل شده است.

در متن فارسی میانه بندهش (فصل سیزدهم، بندهای ۱۸۹ به بعد) هر یک از قسمت‌های مختلف بدن به یکی از قسمت‌های طبیعت تشبیه شده است. پوست چون آسمان، گوشت مانند زمین، استخوان چون کوه، رگها شبیه رودخانه، خون در تن همانند آب در دریا، موی بسان گیاه و ... بر اساس همین باور، نظریه طبایع با مزاج‌های چهارگانه انسان و همانندی آن با عناصر چهارگانه طبیعت یعنی آب، خاک، آتش و هوا، در ایران باستان، ظهور پیدا کرده است. بعدها این نظریه اصیل ایرانی در مجموعه‌های منتسب به بقراط، پزشک یونانی سده چهارم پیش از میلاد، جلوه‌گر شد.

سریل الگود نیز در مطالعات خود به این نتیجه رسیده است که «ایرانیان اصول آن چیزی را که طب یونانی نامیده شده، به یونانیان تعلیم داده‌اند. در سال ۷۰۰ پ.م. هیچ گونه اثری از علم و فرهنگ بر یونانیان مشهود نبود. با این حال، ۲۰۰ سال پس از آن، یونانیان چنان در علوم و فنون پیشرفت کرده بودند که بقراط توانست رساله‌هایی در دانش پزشکی به رشته تحریر در آورد و عنوان «پدرطب» را برای خود کسب کند. خیلی بعید به نظر می‌رسد که یونانیان در طی این در سده، روشی را که اکنون به نام روش بقراط مشهور است، خود به خود پدید آورده باشند ... حتی خود یونانی‌ها هم فرضیه «طبایع چهارگانه» خود را یک فرضیه بیگانه می‌شناختند و به رسم آن رهن آن را ایرانی می‌نامیدند.»

باری، مرادم از اشاره اجمالی به پیشینه غنی ایران باستان در زمینه طب؛ ارایه گزارشی کوتاه درباره جایگاه و وضعیت طب سنتی در نظام کنونی بهداشت و درمان امروز ایران است. طی دو دهه اخیر، طب سنتی ایران مورد توجه نهادها و سازمان‌های رسمی و آموزش عالی قرار گرفت و همراستا با گرایش روزافزون مردم به استفاده از درمان‌های طب سنتی و آموزش عمومی در این حوزه، احیا و ساماندهی طب سنتی در دستور کار وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی قرار گرفته است. در اوایل دهه هشتاد، رشته طب سنتی

در مقطع کارشناسی ارشد برای پزشکان عمومی تدوین شد که این دوره بعدها در شورای گسترش علوم در سال ۱۳۸۸ به دکترای تخصصی طب سنتی ارتقا پیدا کرد. در سال ۸۶ دانشکده‌های طب سنتی در کشور تشکیل شد و در حال حاضر نوزده دانشکده و گروه آموزشی طب سنتی در نظام آموزش پزشکی مشغول فعالیت علمی هستند. در یکی دو سال اخیر نیز معاونت طب سنتی در وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی تشکیل شد که بیانگر توجه ویژه این وزارتخانه به مقوله طب سنتی است. سلامتکده‌هایی نیز در بخش خصوصی و دولتی به ارایه خدمات درمانی و حفظ‌الصحتی این مکتب پزشکی می‌پردازند. البته این بخشی از ظرفیت طب سنتی است که به صورت رسمی و قانونی و تحت نظارت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی به فعالیت مشغول است. به گفته دکتر خدادوست معاون طب سنتی وزارت بهداشت، در حال حاضر حدود ۱۰ هزار پزشک در کشور از ظرفیت طب سنتی در مطب‌ها، درمانگاه‌ها استفاده می‌کنند. این پزشکان که یا به دلیل باور به این شیوه از درمان، یا در پاسخ به نیاز عموم مردم که در جستجوی درمان‌های طب سنتی از مطب‌ها پذیرا می‌روند؛ برخی از خدمات سربایایی طب سنتی را به مراجعان ارایه می‌کنند و قطعاً دانش، تجربه این حوزه از دانش که از اصل و اساس با مبانی و پارادایم‌های طب رایج تفاوت دارد، نیستند. در حال حاضر یکی از دغدغه‌های اصلی مسئولان عالی‌رتبه وزارت بهداشت و سایر وزارتخانه‌های مرتبط، ساماندهی موضوع طب سنتی و پاسخگویی به نیاز عموم جامعه از مجاری رسمی و قانونی و دارای مشروعیت است.

- چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ بر مبنای بخش گیاهان دارویی و طب سنتی ویژگی‌های زیر را متصور شده است:
- بهره‌مند از سرمایه و منابع مادی و معنوی داخلی و مزیت‌ها و زیرساخت‌های بومی و پیشرفته، دارای سهم برتر منابع انسانی در کشور و منطقه
 - مولد ارزش افزوده اقتصادی، دارای توان رقابت جهانی و رتبه اول صادرات گیاهان دارویی و فرآورده‌های گیاهی در منطقه
 - پیشتاز در مرزهای دانش و فناوری گیاهان دارویی و طب سنتی و کسب مقام نخست علمی در سطح منطقه
 - مورد وثوق و افتخار آفرین برای اتحاد جامعه در ایران و جهان

– مرجعیت علمی در جهان با تکیه بر گیاهان دارویی و بومی و انحصاری ایران و میراث مکتوب غنی پزشکی ایران

در جهت تحقق چشم‌انداز بیست‌ساله در افق ۱۴۰۴ در زمینه طب ایرانی و گیاهان دارویی؛ «سند ملی گیاهان دارویی و طب سنتی» در تیرماه ۱۳۹۲ در شورای عالی انقلاب فرهنگی با استناد به قسمت الف بند ۵-۱ فصل پنجم نقشه جامع علمی کشور با حضور معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، وزارت جهاد کشاورزی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، وزارت صنعت، معدن و تجارت، جهاد دانشگاهی مرکز همکاری‌های فناوری و نوآوری ریاست جمهوری به تصویب رسید و به این اثر به دستگاه‌های مربوطه ابلاغ شد.

برخی از سیاست‌های کلان سند ملی گیاهان دارویی و طب سنتی به شرح زیر است:

- اهتمام به مدیریت دانش در بخش گیاهان دارویی و طب سنتی
- خودانکایی، اشتغال‌رایی و استفاده حداکثری از توان داخلی در بخش گیاهان دارویی و طب سنتی

- مشارکت حداکثری بخش خصوصی، تعاونی‌ها، نهادهای غیردولتی و سرمایه‌گذاران خارجی و تأکید بر هماهنگی و ادغام بین نهادها
- کاهش تصدی‌گری دولت، تقویت بخش خصوصی و حمایت از ایجاد و توسعه کمی و کیفی شرکت‌های دانش بنیان

- توجه به بنیان‌های فلسفی طب سنتی با تقویت نگرش پیشگیری در برابر درمان
- تخصص‌گرایی و اجتناب از نسخه‌پردازی عامیانه و اجتناب از خرافات و خرافات‌زدگی در طب سنتی و گیاهان دارویی
- کاربردی‌سازی آموزش‌های طب سنتی در رشته‌های مختلف گروه پزشکی و دامپزشکی

سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور وابسته به وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی – یکی از پنج وزارتخانه مامور و مذکور در «سند ملی گیاهان دارویی و طب سنتی» در راستای دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز و نقشه جامع علمی کشور – بر اساس قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به عنوان متولی و مجری آموزش‌های

فنی و حرفه‌ای کوتاه مدت در بخش‌های مختلف کشاورزی، صنعت و خدمات است. بر همگان روشن است که تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآمد از عوامل کلیدی در توسعه اقتصادی و اجتماعی است و هر نوع سرمایه‌گذاری کلان در بخش‌های مختلف نیازمند برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بخش نیروی انسانی و توسعه منابع این نیروست. استراتژی سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور نیز در بحث آموزش در شقوق مختلف دانش و آموزش‌های فنی و حرفه‌ای، استفاده بهینه از ظرفیت‌های موجود در بخش خصوصی است.

در این راستا سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور که متولی اجرای آموزش‌های غیررسمی در کشور است با توجه به نیاز کنونی جامعه و تحقق سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ و نقشه‌ی جامع علمی کشور؛ فناوری‌های راهبردی و اولویت‌دار را مورد توجه قرار داده است و مطابق با نیاز جامعه علمی، رشته‌هایی را در حوزه فناوری‌های راهبردی از جمله فناوری نانو، فناوری هوانوردی، فناوری اطلاعات و ارتباطات، فناوری انرژی‌های نو و تجدیدپذیر، فناوری سلامت، طب ایرانی و گیاهان دارویی تعریف کرده است و بسترهای لازم را جهت تربیت نیروی انسانی مورد نیاز جامعه، هدایت آنان به بازار کار، ایجاد اشتغال پایدار و تامین نیاز آموزشی حوزه‌های شغلی تا بالاترین سطوح آموزش عالی مهارت و فناوری بر اساس تحولات فرهنگی اجتماعی جامعه فراهم آورده است.

سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور، در راستای تحقق اهداف مربوطه در اسناد بالادستی از جمله قانون برنامه‌ی پنجم توسعه، مصوبه‌ی شرکت‌های دانش بنیان به منظور تهیه و تدوین بسترهای لازم برای توسعه‌ی فناوری و نوآوری، راهبردها و راهکارهایی را ارائه داده است از جمله:

- فرهنگ‌سازی و ایجاد بسترهای مناسب برای توسعه آموزش مهارت در حوزه‌ی فناوری‌های راهبردی و نوین
- برنامه‌ریزی برای بهره‌مندی از توانمندی‌های تخصصی و توسعه‌ی همکاری با سایر دستگاه‌ها و سازمان‌ها برای تقویت نیروی انسانی فناوری‌های راهبردی و نوین
- انعقاد شیوه‌نامه و تفاهم‌نامه‌های همکاری با سایر دستگاه‌ها و سازمان‌ها برای تقویت توانمندی‌های نیروی انسانی شرکت‌های دانش بنیان
- استقرار نظام کارورزی و کارآموزی دانش‌آموختگان دانشگاهی
- توانمندسازی دانشجویان و دانش‌آموختگان دانشگاهی

آموزشگاه فنی حرفه‌ای درمانگر نیز به عنوان یکی از بازوهای اجرایی آموزش‌های مهارتی در حوزه فناوری سلامت، طب ایرانی و گیاهان دارویی با اتکا بر دانش و تخصص بی‌عدیل و بی‌بدیل فرهیخته فرزانه استاد محمد عبادیانی در حوزه مکتب طب ایرانی و با سابقه بیش از یک دهه فعالیت تخصصی در حیطه چاپ و نشر مقالات و کتب درباره طب ایرانی و برخورداری از همراهی و همدلی گروه متخصصان همکار در مجله درمانگر، نشریه تخصصی طب سنتی و مکمل و انتشارات نیاکان؛ تمام همت و همیت خود را در امر پژوهش، آموزش و تربیت نیروی متخصص؛ و توسعه و ترویج مکتب طب ایرانی به کار می‌گیرد و در این مسیر از هیچ کوششی فرو گذار نخواهد کرد. و ما توفیقی الا بالله

فرشته فرخی

منابع مورد استفاده در این گفتار:

- «از ۱۹۲ کشور جهان، فقط ۱۰ کشور دارای سابقه تاریخی بیش از هزار سال هستند و از این ۱۰ کشور نیز ایران، یونان، مصر و روم تاریخی چند هزار ساله دارند (نقل از کتاب یونان تصویری کلی آرمانها و فعالیتها چاپ مرکز مطالعات فرهنگی - بین‌المللی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی)
- دانشنامه مزدیسنا (واژه‌نامه توضیحی آیین زرتشت)؛ دکتر جهانگیر اوشیدری نشر مرکز
- محمد حمید، یزدان پرست لاریجانی؛ (۱۳۸۵)، نامه ایران (مجموعه مقاله‌ها، سروده‌ها و مطالب ایران شناسی) جلد سوم، تهران: اطلاعات، چاپ اول.
- سیریل، الگود، تاریخ پزشکی ایران و سرزمینهای خلافت شرقی، ترجمه باهر فرقانی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۶، ص ۲۹.
- سند منی گیاهان دارویی و طب سنتی، شورای عالی انقلاب فرهنگی
- سایت رسمی سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور irantvto.ir

«مکتب طب ایرانی» که به غلط تحت عنوان «طب سنتی» نزد عامه مردم مشهور است، دارای بخش‌های مختلفی است یکی از بخش‌هایی که به عنوان پایه و اساس آشنایی با مکتب طب ایرانی به‌شمار می‌رود، «اصول مقدماتی» این مکتب طبی است. بر این اساس کلیه علاقمندان به این مکتب — صرف‌نظر از سطح و میزان تحصیلات — بایستی آن را فراگیرند. در واقع آموزش «اصول مقدماتی» اولین گام ورود به این مکتب طبی است. باید دانست آموزش این بخش ممکن است به یکی از دو صورت زیر اتفاق افتد:

الف - آموزش طولانی مدت که با هدف تربیت پزشک انجام می‌گیرد و در این صورت بایستی این بخش به صورت گسترده و عمیق و در یک دوره زمانی نسبتاً طولانی تدریس شود. چرا که این نوع از آموزش در حقیقت همان چیزی است که نزد حکما، تحت عنوان «مبانی اجتهادی پزشکی» نامیده می‌شده است.

ب - آموزش کوتاه مدت که با هدف آشنایی عمومی و بدون قصد طبابت انجام می‌گیرد. در این نوع، این بخش به صورت سطحی و مختصر آموزش داده می‌شود. چرا که هدف از این نوع آموزش، آن است که فراگیر بتواند با شناخت اجمالی از این بخش، به ساحت مکتب طب ایرانی وارد شود و قادر به فهم آموزش‌هایی که پس از آن فرامی‌گیرد - مانند فصادی، حجامی، تدلیک و ... - شود. از این‌رو این بخش را می‌توان تحت عنوان «اصول مقدماتی» نام‌گذاری کرد. کلیه رشته‌ها اعم از پزشکی، پیرایشکی، دستیار طبیب و ... برای تسلط به رشته خود نیازمند آگاهی از اصول مقدماتی این مکتب طب هستند.

در واقع کلیات پزشکی دارای دو بخش است. در بخش اول، فرد با سه شاخه از اصول مقدماتی مذکور به شرح زیر آشنا می‌شود:

- امور طبیه

- اسباب و علل صحنی و مرضی

- دلایل و علایم صحنی و مرضی

در بخش دوم از کلیات پزشکی، فرد با دو شاخه از اصول مقدماتی مذکور به شرح زیر آشنا می‌شود:

- حفظ‌الصحه یا دانش نگهداشت سلامت

- درمان یا دانش اعاده سلامت

از آنجا که این کتاب برای آشنایی مختصر فراگیران با مکتب طب ایرانی تدوین شده، در بردارنده بخش اول کلیات است.

روش تفکیک طب سنتی نظری و عملی

هر فراگیر مکتب طب ایرانی برای آن که بتواند در بخش طب نظری و طب عملی را از یکدیگر تفکیک نماید، کافی است تعریف هر یک را به‌خوبی فراگیرد. به این ترتیب تفاوت دو بخش نظری و عملی طب را فرا می‌گیرد.

تعریف طب نظری: طب نظری، همانند طب عملی بخشی از دانش پزشکی است. با این تفاوت که در بخش طب نظری فرد با مطالب و اموری آشنا می‌شود که جنبه علمی دارد و فراگیری آن ربطی به نحوه عمل بر بالین بیمار

ندارد. فراگیری این بخش از طب، فرد را نسبت به قوانین و اصول دانش پزشکی آگاه می‌نماید. به عنوان مثال در این بخش از طب، فرد یاد می‌گیرد که مزاج‌ها نه گونه‌اند، اخلاط چهار جنس‌اند، تب‌ها سه دسته‌اند، ورم‌ها شش نوع‌اند و ... با عنایت به آنچه بیان شد، درمی‌یابیم که بخش طب نظری، شامل دانش نظری و برای آشنایی با مختصات و ویژگی‌های کالبد انسان است و تنها به منظور توسعه آگاهی و دانش افراد است نه به قصد عمل بر بالین بیمار.

تعریف طب عملی: طب عملی در حقیقت حاوی آن بخش از دانش پزشکی است که به قصد مباشرت و عمل فراگرفته می‌شود. به بیان دیگر بخش طب عملی، علم به سیوه عمل و کاربرد این دانش بر بالین است. باید توجه داشت که این بخش از دانش پزشکی نیز صرفاً نظری است و به معنی به کارگیری حرکات‌های بدنی و مهارت‌های امر پزشکی نیست. در این بخش، فرد با قوانین و اصولی آشنا می‌شود که نحوه کاربرد دانش پزشکی را در امر حفظ تندرستی و درمان بیماری‌ها دربر دارد. به عنوان مثال در بخش طب نظری، موارد زیر آموزش داده می‌شود:

- هر بیماری از زمان شروع تا زمان درمان چهار مرحله را می‌گذراند که به آن «اوقات اربعه» یا اوقات چهارگانه گفته می‌شود که شرح آن در ادامه خواهد آمد.
- ورم‌ها به دو دسته گرم و سرد تقسیم شده‌اند.
- در بخش طب عملی، فراگیر می‌آموزد اگر با «ورم گرمی» که در غیر اندام‌های رئیسه بدن باشد، مواجه شود با توجه به اوقات اربعه به بیمار لازم است به شرح زیر رفتار نماید:
- اگر ورم گرم در مرحله «ابتدا» باشد، لازم است بر آن داروی «رابع» گذاشته شود تا با تنگ کردن مجاری منتهی به ورم، از ریزش ماده و افزایش ورم جلوگیری شود.
- در صورتی که ورم به مرحله دوم یعنی مرحله «تزاید» رسیده باشد، لازم است همراه داروی «رابع» داروی «مُرخی» به کار رود. زیرا داروی مرخی، موجب نرمی پوست و شل شدن اندام می‌شود. از طرفی داروی مرخی، منافذ اندام را باز می‌کند و به این ترتیب باعث تحلیل ماده محتبس در اندام می‌شود.
- چنانچه ورم به مرحله سوم یعنی مرحله «انتها» رسیده باشد به این معنی است که دیگر ماده‌ای به محل ورم نمی‌ریزد. بنابراین نیازی به داروی رابع نیست.

بلکه استفاده از داروی محلل مرخی کافی است.

- در وقتی که ورم به مرحله چهارم یعنی مرحله «انحطاط» رسیده باشد، به این معناست که ورم در مسیر درمان قرار دارد و مواد موجود در آن رو به کاهش است. بنابر این استفاده از داروی محلل تنها کفایت می‌کند. در مرحله چهارم یعنی «انحطاط» نیز لازم است از داروی محلل مرخی استفاده شود ولیکن با شدت کمتر.

آنچه خواندید در واقع بیان‌کننده چگونگی عمل و ابعاد کاربردی دانش پزشکی است. بر این اساس هر فرد که دو بخش طب نظری و طب عملی را فراگیرد در واقع هر دو جنبه علمی و عملی طب را فراگرفته است و در حقیقت دارای دانش بالقوه است و لو هرگز به کار طبابت نپردازد.

نتیجه بحث: توجه به آنچه بیان شد، درمی‌یابیم آنچه از دانش پزشکی که به شرح و بیان مورد بدن می‌پردازد، «طب نظری» و آنچه از دانش پزشکی که به ارایه راه حل برای چگونگی برخورد با بدن انسان می‌پردازد، «طب عملی» به‌شمار می‌آید.

